UNDER STRECKET

Dubbelnatur som väckte motstridiga känslor

Få väcker så motstridiga känslor som Axel Munthe. Det finns många ovederhäftiga påståenden om honom men de olika uppfattningarna speglar också komplexiteten i hans personlighet. En entydig bild kommer aldrig att kunna tecknas, konstateras i denna andra artikel om läkaren och författaren.

AV
BENGT JANGFELDT

År 1887 sker ett brott i Munthes liv, på ytan så framgångsrikt. Förändringen hade både privata och yrkesmässiga orsaker. Han skiljer sig från sin hustru sedan sju år, Ultima Hornberg. Äktenskapet var olyckligt och tycks dessutom ha varit vitt. I ett brev till Snoilsky antyder Munthe att det berott på att han ingått det med ”tankar och känslor uppfyllda av en annan” än den han gifte sig med. Till detta kom att Munthe helt enkelt inte passade för äktenskapet, han var alltför egocentrisk för att leva med en annan person.

Till Anne Charlotte Leffler, som levde i ett liknande äktenskap med häradshövding Gustaf Edgren, skrev han att den yttre bilden av honom (”Trevligt hem, alla mänskor vänliga mot dig, stor doktorspraktik”) inte speglade verkligheten: ”Skulle fru Edgren komma till Paris och vilja en dag söka upp en hypocondrist så bor det en Avenue de Villiers 90. […] Buren ligger 2 tr. upp ifall fru E. månne vill komma och se på den fånge den innesluter.” Men Munthes ”fångenskap” var inte främst äktenskaplig utan uttryck för en djupare känsla av allmän ofrihet i tillvaron: ”Jag skall alltid känna mig ofri”, skrev han till Snoilsky.

Till den äktenskapliga krisen tillstötte andra problem: han råkade ut för professor Charcots vrede. Exakt vad konflikten gick ut på går inte att fastslå, men för Munthe innebar det ett fruktansvärt slag, ”ett av de bittraste” i hans liv. Han portades från La Salpêtrière, anklagad för att med hypnos ha försökt ”dra fördel” av en patient – själv hävdade han att han velat hjälpa flickan att fly anstalten.

Munthe hade alltid drömt om att bo på Capri, som han besökte första gången som 18-åring och återvände till flera gånger på 80-talet. Nu lämnade han Paris och slog sig ner i den övre av öns två byar, Anacapri. Hans liv tycks ligga i spillror, han genomgår en djup depression och ser ingen framtid för sig. I ett brev till Snoilsky beskriver han hur ”hans öde går i långsam fullbordan”. Dagarna förflyter i ett letargiskt lugn och den enda definierbara känslan är den ”växande kärleken till naturen”; ett nära samband med den börjar bli ett ”livsvillkor” och han tror sig inte kunna leva i en stor stad mera. Han lever med Capribefolkningen på dess villkor, spelar orgel i kyrkan, hjälper bönderna med deras brevskrivning och får betalt in natura för sitt arbete som läkare. Han säger sig inte ha några dagliga bekymmer, ty han har lärt sig ”den stora vishetsregeln” att man inte bör söka tillfredsställa sina behov utan reducera dem.

”Min olycka är”, skriver han till sin norske välgörare Georg Sibbern, som i tjugo års tid stödde honom andligt och materiellt, ”att jag har sett för djupt in i armod och elände och att jag samtidigt inser min oförmåga att kunna hjälpa. Jag finner detta armod överallt, här mera än i Paris, och jag ser här att jag skulle kunna fylla en mission om jag kunde finna mitt bröd här själv. […] jag tror förvisso att min moraliska skuld då jag en gång dör vore mindre tung efter ett blygsamt liv bland folket här än efter ett jäktande liv i Paris efter fantomer.”

Munthe hade en enastående position bland Capriborna, som såg honom som ett helgon. År 1885 skrev en svenska på Capribesök: ”Vare nog att säga, att han är en ovanlig människa, såväl till hjärta som caractère – estetiskt bildad som få, men ändå en naturmänniska i ordets vackraste bemärkelse. Man kunde känna sig stolt att vara hans landsman, då man landsteg på Capri – alla omfamnade honom, gubbar, gummor, ungdom, barn – alla voro lyckliga att återse honom, såväl ståndspersoner som det fattiga folket.”

Munthes rastlösa intellekt kunde emellertid inte få näring på Capri, och under 1889 mognar tanken på att återigen öppna en läkarpraktik. Han bestämmer sig för att söka lyckan i Rom. Återigen kommer Sibbern till undsättning med en check, och inom ett år är Munthe etablerad som läkare i Rom med adress Piazza di Spagna 26, huset där Keats dog 1821.

Nu börjar en ny etapp i Munthes liv. Han blir på kort tid societetsläkaren nummer ett, inte minst tack vare sin ställning inom den engelska kolonin. Snart strömmar patienter från hela världen till hans mottagning. ”Alla människor sprungo efter honom”, noterade den påvlige markisen Claes Lagergren, ”och med sin oemotståndliga charm behärskade han hela den anglo-sachsiska societeten.”

Munthes specialitet var nervsjukdomar, och det fanns gott om damer med för mycket pengar, fritid och inbillade åkommor som inte var särskilt svårbotade för en läkare med psykologisk begåvning. Samtidigt var han med om att grunda välgörenhetsorganisationen *Soccorso e lavoro* – ”Assistans och arbete” – på vars barnklinik i Trasteveres fattigkvarter han arbetade på kvällar och nätter.

I breven från Romåren grubblar Munthe ofta över sin framgång som läkare och tillskriver den mer tur än skicklighet. En läkare vet mycket mindre än allmänheten tror och hans viktigaste tillgång är förmågan att inge förtroende. Han skriver att han har ”en viss förmåga att *leda mänskor* och de böja sig liksom omedvetet under min vilja”. Och han undrar varifrån denna kraft kommer: ”Vad detta egentligen är vet jag ej men det är så påfallande att jag ej kan undgå att fundera däröver.” – ”Ibland synes det mig nästan 'demoniskt' och säkert är att denna egenskap i hög grad tilltagit hos mig på senare åren. Jag har där ett betydande vapen i min hand men det är ej utan att det ibland oroar mig själv.”

Snart nådde ryktena om hans framgångar det svenska hovet, där han var känd sedan han vårdat prins Eugen i Paris. Redan under ”exilen” på Capri sökte Oscar II upp honom – men Munthe höll sig borta: ”Hans Majestät var här på ön i går, han lät fråga efter mig, men jag infann mig ej. Kungar passa ej alls in i landskapet här.” Hösten 1892 fick Munthe erbjudande att bli läkare åt kronprinsessan Victoria, Sveriges blivande drottning. Han tvekade, eftersom han skulle tvingas vara borta från Rom under den mest inkomstbringande säsongen. Till sist antog han erbjudandet, på villkor att kronprinsessan skulle behandlas som vilken patient som helst. Genom hovet fick Munthe kontakter inom andra kungahus och uppdragen blev många. Under 90-talet hade han kolossala inkomster. Han skrev fortfarande inte ut några räkningar, vilket innebar att han ibland inte fick betalt alls men ofta mycket mer än han någonsin kunnat begära. Summor som 10 000 dollar från amerikanska miljonärer nämns. Nu kunde han förverkliga sin dröm om San Michele, huset i Anacapri som han färdigställde under andra hälften av 90-talet.

San Michele, dit han flyttade när det stod färdigt kring se-

kelskiftet, drog till sig besökare från hela världen, författare, konstnärer, politiker, skådespelare, kungligheter. Hit kom Oscar Wilde och Alfred Douglas, som kastades ut från hotell Quisisana men togs emot av Munthe, som fann behandlingen av Wilde "skamlig". Hit kom Henry James, en stor beundrare av Munthe, och Rainer Maria Rilke, som rapporterade till Ellen Key att Munthe var "ein merkwürdiger Mensch".

Munthe behöll San Michele livet ut, men redan efter några år flyttade han till Torre di Materita, ett medeltidstorn på andra sidan ön. Han hade byggt San Michele som ett tempel åt solen, men hans från födseln klena ögon tålde inte längre det starka ljuset. I och med att han upphör med praktiken i Rom blir hans liv mer privat. Han har en viss läkarverksamhet på ön, men ingen mottagning. Han har länge velat gifta sig, "tillfällen saknas ingalunda men det är mig svårt att göra det *à froid* och jag väntar fortfarande på den kvinnliga Messias – som aldrig kommer", skriver han till Sibbern.

Det har antytts att Munthe överdrev sin attraktionskraft, men hundratals brev från kvinnor som var beredda att ge upp allt för att få bli hans hustru talar ett annat språk. Den "affär" som i backspegeln framstår som mest intressant är den med Ottoline Cavendish-Bentinck, som senare gifte sig med den liberale parlamentsledamoten Philip Morrell, blev centralgestalt i Bloomsburygruppen och älskarinna åt konstnären Augustus John och Bertrand Russell. Lady Ottoline är en av förebilderna för de "neurotiska damer" som Munthe beskriver i San Michele-boken. Hon var en religiöst överspänd person med mystiska böjelser, något som präglar de hysteriskt-erotiska brev som hon skrev till Munthe så gott som dagligen under september-november 1898. De inledde ett förhållande, men Munthe skrämdes av hennes dogmatiska religiositet och bröt relationen. Han förblev dock den stora kärleken i Lady Ottolines liv; långt senare tillstod hon att hon "bara hade känt verklig lycka en gång", under den långa sommar som hon tillbragte med Axel Munthe.

Lagom till sin femtioårsdag gifter sig Munthe med Hilda Pennington-Mellor, en engelska som han får två pojkar med. Men inte heller detta äktenskap blir lyckligt. Relationen genomgår stora påfrestningar, det talas vid flera tillfällen om skilsmässa, paret lever åtskilt men separerar aldrig officiellt (hustrun dog 1967).

Med undantag för ett inhopp som Rödakorsläkare i Frankrike och Flandern under första världskriget lever Munthe under seklets första decennier tillbakadraget i sitt torn. Familjen bor i England eller i familjens hus i Leksand, som numera är museum. Hans tillvaro präglas allt mera av den tilltagande blindheten: han får ett emaljöga 1910 och först 1934 ger honom en starroperation synen åter på det andra ögat. Eftersom han inte ser att skriva för hand, lär han sig hantera en skrivmaskin och det är på denna Corona som "Boken om San Michele" hamras fram.

I den skildrar Munthe sitt liv med en blandning av fakta och fiktion som satt myror i huvudet på kritikerna. Är det en självbiografi? En novellsamling? Ingetdera, svarade Munthe, boken handlade om Livet självt. Men det självbiografiska draget går inte att bortse från. Munthe var en person med stark fantasi och en flytande uppfattning om gränsen mellan fiktion och verklighet. Att berättelserna innehåller korn av sanning, en del mer, en del mindre, är dock otvetydigt. Och att de mer filosofiska avsnitten speglar hans egna tankar visar brev och memoarer.

Många stöts av det skrävlande draget i boken. Munthe sätter inte ljuset under skäppan, det är sant. Hans fabuleringskonst sätter dessutom ibland iväg med honom bortom alla gränser, på gott i de rena skrönorna, på ont bland annat i beskrivningen av läkarkollegerna, som snuddar vid förtal. Och där många attraheras av Munthes syn på djuren, stöts andra bort av hans misantropi. En av dem är Olof Lagercrantz, som i "Min första krets" beskriver Munthe som "en beljugare av människorna och därför en förberedare för fascism". Det är hårda ord om en person, som led av en till sjukdom gränsande hypokondri men som inte föraktade "människorna" utan Människan – inte bara för hennes behandling av djuren utan lika mycket för vad hon gör mot sin nästa; en person som livet igenom försökte hjälpa dessa "människor" genom att ge gratis sjukvård och skänka pengar till dem som behövde dem bättre än han själv.

Intäkterna från de första böckerna gick, som jag visat, till olika välgörande ändamål och inkomsterna från "The Story of San Michele" gick huvudsakligen till "människor". Fastän Munthe förlorade stora pengar i Kreugerkraschen, skänkte han samma år 100 000 kronor (2 500 000 i dagens penningvärde) till djuren, lapparna och de blinda. Tre år senare gjorde han en lika stor donation för "beredandet av några friplatser" på Drottning Victorias vilohem på Öland, till understöd åt "hjälpbehövande lappar", till "ödemarkernas fattiga barn", till stadsmissionen – och till björnarna, "de mest sympatiska representanterna av Sveriges vilddjursfauna". Liknande donationer gjordes utomlands, flera av dem var anonyma och har kunnat identifieras först på senare år.

Att denna människosyn skulle utgöra grogrund för fascism är svårt att se, särskilt med tanke på Munthes inställning till den reella fascismen och nazismen. År 1933 skriver han till K O Bonnier (på engelska, eftersom skrivmaskinen saknade svenska tangenter) att han hoppas att händelserna i Tyskland "have at last opened the eyes of the Swedes and made them realize what a set of Barbarians these people are and have always been" och att Torgny Segerstedt förefaller vara den ende som "sees clear in the matter". Två år senare uttrycker han sin avsky för de italienska bombningarna i Abessinien och 1938 skriver han till Bonnier att han "med blygsel och sorg"följer det "infama utrotningskriget" mot det judiska folket och "skäms att vara människa": "Hur är det möjligt att det ännu finns bildade individer i Sverige som sympatiserar med det moderna Tyskland?"

Från 80-talets radikalism, över det klara ställningstagandet för Staaff mot Gustav V 1914 (vilket framgår av breven till Warburg) till det tidigt uttalade motståndet mot 30-talets våldsideologier – Munthe är påfallande konsekvent i sin politiska hållning. Mot denna bakgrund framstår försöket att sälja San Michele till Göring 1937 som så mycket gåtfullare. Levente Erdeös antyder i "Boken om Axel Munthes San Michele" (1998) en förklaring: Munthe erbjöd först egendomen till en amerikansk miljonärska, som erbjöd en mindre köpesumma mot att Munthe skulle få behålla konstföremålen, något som denne inte kunde acceptera – konsten och arkitekturen var ett. En formulering i brevet till Göring tyder på att erbjudandet till honom kan ha varit en reaktion på detta. Vilka bevekelsegrunderna än var, är det inget som pryder Munthes biografi. Att erbjudandet skulle spegla hans politiska sympatier är dock uteslutet.

Få personer framkallar så motstridiga känslor som Axel Munthe. Förklaringen är att han var en dubbelnatur, en kluven människa med en läggning som snarast kan betraktas som manodepressiv. Han ägde en betagande charm men var samtidigt vresig, diktatorisk, nervös. Han föredrog livet som enstöring men rörde sig med lätthet i den "stora världen". Samtidigt som han skänkte betydande summor till välgörande ändamål samlade han på dyrbara antikviteter. Han var asket men också estet: han föredrog enkel föda men intog den helst på en *cinquecento*-tallrik.

De olika uppfattningarna om Axel Munthe är speglingar av komplexiteten i hans personlighet, och någon entydig bild av honom kommer nog aldrig att kunna tecknas. Vad man skulle önska är dock att han bleve bedömd för vad han uträttade, inte för sin sjabbiga klädsel eller för att han var en dålig familjefar. Munthe är författare till en av seklets mest lästa böcker, han var en omstridd men på sitt område omvittnat skicklig läkare, han skänkte enorma summor till de fattiga och till svenska staten ett hus som femtio år senare är ett av Sveriges mest besökta museer – det enda, för övrigt, som inte är i behov av statliga subsidier.

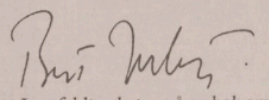

Bengt Jangfeldt arbetar på en bok om Axel Munthe.
Första delen av artikeln var införd i går.
SvD den 29 augusti 1999

Fotnot: *Bengt Jangfeldt leder ett Muntheseminarium på Konstakademien, Fredgatan 12, lördagen den 4 september kl 10.*